

***TÜRK İMPARATORLUĞU'NA
VERGİ VEREN DEVLET: BİZANS***

GEORGES OSTROGORSKİ

Çeviren: MUSTAFA DAŞ

26 Eylül 1371'de Meriç nehri kıyısındaki tarihî savaşta Despot Jean Uglješa ve Kral Vukaşin'in ordularının bozgunu, sadece Güney Slavları'nın değil, aynı zamanda Bizans tarihinin de en kara sayfalarından birini oluşturmaktadır. Balkan ülkeleri üzerinde Osmanlı hakimiyetinin habercisi olan Türkler'in bu zaferi, Avrupa'da bile fevkalade bir yankı yapmıştı. Haber Avignon'a geç ulaşmış olmakla birlikte, gözüktüğü kadarıyla, orada tam bir şaşkınlığa yol açmıştı. Bozgunun ilk yankılarını aksettiren Mayıs 1372 tarihli bir mektubunda Papa XI. Gregoire, bir taraftan Macaristan'a diğer taraftan Arnavutluk ve Adriyatik limanlarına yaklaşan tehlikeden bahsetmektedir. Papa 1372'nin Aralık ayında ise, Yunanistan'daki Latin Devletleri ve Bizans İmparatorluğu üzerine çöken tehdide işaret eder.

Bununla birlikte, Avrupa'da, Meriç [Çirmen] bozgununun gerçek sonuçları ancak birkaç sene sonra anlaşılmıştır. Gerçekten de Papa, Bizans İmparatoru ile Sultan arasında bir anlaşmanın yapıldığına dair haberleri almış görünüyor. Fakat bu anlaşmanın gerçek muhteviyatına vakıf olamamıştı. Nitekim 1374'de, O hâlâ, Bizanslılarla Türkler arasında müminlere karşı yapı-

* Bu makalenin ana teması, Eylül 1955'de İstanbul'da yapılan, Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş, daha sonra genişletilerek "Byzance, Etat Tributaire de l'Empire Turc" adıyla yayınlanmıştır (*Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, V (1958), 49-58).

lan imansız ittifakla (*quedam impia colligato*) ilgili söylentilere itibar ediyordu. Aynı şekilde Venedik'te de İstanbul'daki İmparator ile Sultan Murad'ın ortak bir askerî hareket için silahlandıkları sanılmış ve bu tür bir tehdide karşı Temmuz 1374'de önlemler alınmıştı. Nihayet aynı yılın Ağustos ayında, İmparator V. İoannes Palaiologos, Papa XI. Gregoire'a bir mesaj göndermeye karar vermişti. Papa, 13 Aralık tarihli bir mektubunda, İmparator'un bu mesajına endişeyle cevap vermişti. Yine de, ne İmparator'un bu birinci mesajı ne de Avignon'a 1375'in Ocak ayında ulaşan ikincisi, Papa'ya, Doğu'daki hadiselerin gidişi üzerine net bir fikir vermemişe benziyor. Öyle anlaşılıyor ki Papa, Doğu'daki gelişmelerden, Bizans'a gönderdiği elçilerinin İstanbul'da uzunca bir süre kalıp, 1375'in Ekim ayında Avignon'a geri dönmelerinden sonra haberdar oldu. Hiç kuşkusuz Papa'nın gözlerini, gönderdiği adamlarının verdikleri bilgiler açmıştı. 8 Aralık 1375'de XI. Gregoire, Macaristan'daki Hospitalier üstatlarına ve manastır başrahibine, inananlardan yeterince direniş görmeyen Hıristiyanlar'ın katilleri Türkler'in, şanlı Doğu İmparatorluğu'nu işgal ve neredeyse mahvettiklerini ve onu haraca bağladıklarını yazmıştı (*invaserunt, occuparunt, destruxerunt fere totum gloriosum imperum Romanie*). Bulgar İmparatorluğu ve Sırp Krallığı, tıpkı diğer Hristiyan ülkeleri gibi acımasızca köleleştirilmişti. Hatta şanlı Konstantinopolis şehri ve onun ünlü imparatoru, bu Türkler tarafından o derece sıkıştırılmıştı ki, onlar sadece haraca bağlanmakla kalmayıp, neredeyse Türkler'in ellerine tamamen düşmüşlerdi (*Non solum eis tributarii facti sunt, sed fere in eorum manibus consistunt*)¹.

İşte acı gerçek böyleydi: Batı'nın önce Türk-Bizans askerî ittifakı olarak değerlendirme eğiliminde olduğu ve İmparator'un, Papa'ya gönderdiği mesajlarında basit bir ateşkesmiş gibi sunduğu, Bizans İmparatoru ile Sultan Murad arasında imzalanan anlaşmanın, aslında haraca bağlanmayı kabullenme anlaşması olduğu ortaya çıkmıştı.

Bu dönem için oldukça kısır olan Bizans kaynakları, bu anlaşmadan hiçbir yerde doğrudan doğruya bahsetmiyorlar. Fakat anlaşmayı hiç telaffuz etmeyen Bizans tarihçilerinin metinleri -yetersiz ve kısa olsalar bile- Bizans'ı vasalet devlet statüsüne indirgeyen ve onu Osmanlı İmparatorluğu'na haraç

¹ A. Theiner, *Vetera mon. Hist. Hung.* II, No 309, 155. Daha önceki referanslar için bakınız O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Varsovie, 1930, 252 vd. Her ne kadar yorumlarına her zaman katılmasam da bu kitap benim için çok yararlı oldu.

ödemek zorunda bırakan bu anlaşmanın yol açtığı gelişmeleri iyi bir şekilde gösteriyorlar. Üstelik bu gelişmeler, anlaşmanın yankılarının Batı'ya ulaşmasından ve Balkanlar'da yaşanan büyük değişimlerin gerçek mahiyetinin Batı tarafından anlaşılmasından önceki dönemde cereyan etmiştir. Nitekim 1373 ilkbaharının hemen başlarında, Anadolu'daki bir sefer nedeniyle, İmparator V. İoannes'in Sultan Murad'a eşlik ettiğini ve O'na askerî destek sağladığını görüyoruz. Belirtilen tarih kesin gözüküyor. Zira Khalkokondiles ve Sphrantzes'e göre; bu sefer esnasında İmparator'un oğlu IV. Andronikos ve Sultan'ın oğlu Savcı Çelebi'nin babalarına karşı ortak isyanları Avrupa yakasında patlak vermişti². Lambros ve Amandos³ koleksiyonunda bulunan küçük bir kronik iki prensin ünlü isyanlarının kesin başlama tarihini veriyor: IV. Andronikos Savcı Çelebiyle birleşmek için 6 Mayıs 1373'de İstanbul'u terk etmiştir⁴. 1373 yılı başında V. İoannes'in vasal olarak Türk hükümdarına hizmet etmesi için, O'nun en geç 1372 yılı içerisinde itaatini bildirmiş olması gerektir.

Bu durum bizi ilginç bir şekilde Meriç [Çirmen] Savaşı'na götürüyor. 26 Eylül 1371⁵ tarihindeki parlak Türk zaferi ve diğer taraftan Ekim 1371⁶ de İstanbul'a dönüşle sona eren Batı'ya seyahatinin olumsuz sonuçları sebebiyle, V. İoannes kaçınılmaz karşısında boyun eğmek için uzun süre tereddüt etmişe benzemiyor. Böylece, Serez'in Sırp Despotu tarafından düzenlenmiş olan karşı saldırının başarısızlığı, sadece Doğu Makedonya'daki Sırp prensliklerinin kaderlerini değil, aynı zamanda Bizans'inkini de belirlemiş oluyordu. Büyüklüğü ve sonuçları bakımından 1453 öncesinde kazanılanların en önemlisi olan 1371'deki Türk zaferi, diğer devletlerin olduğu gibi Bulgar İmparatorluğu'nun da bağımsızlığına son vermiştir.

² G. Phrantzes, ed. Papadopoulos, 55. L. Chalcocondyles, *Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darko, c.1, 37.

³ Lampros-Amantos, *bracea cronika*, nr. 47, 35.

⁴ P. Charanis, "The strife among Palaeologi and Ottoman Turks 1370-1402", *Byzantion* 16(1942/43), 294. Yazar kısa anonim kroniğin de doğruladığı Khalkokondiles ve Sphrantzes'in verdikleri bilgileri Türk kaynaklarına tercih etmekte tamamen haklıdır.

⁵ Bu tarih, Ö. Kovaheviç tarafından *Godiwſica N. Ęupiĳa*, c.3(1879), 402'de doğru bir şekilde ileri sürülmüş ve uzmanların tamamınca kabul edilmiştir.

⁶ Lampros-Amantos, nr. 47, 32.

Olayın çağdaşları arasında Meriç [Çirmen] bozgununun yarattığı korku, Papa XI. Gregoire'ın mektuplarında net bir şekilde görülüyor. Yine çağdaş bir şahit olan Starac İsaia yazısında bize, olaydan dramatik bir şekilde bahsediyor. Eski Slav edebiyatının en etkileyici sayfalarından birini oluşturan bu metni, bozgunun sonuna, düşmanın ele geçirdiği ülkelerdeki ümitsizliği ve kargaşayı anlayabilmek için okumak gerekir⁷. Ama biz burada sadece bir Bizans imparatorunun izlenimlerini vereceğiz. Gerçi, Bizanslılar Meriç [Çirmen] Savaşı'na katılmamışlardır⁸. Hatta ilk zamanlarda Sırp'ın uğradığı felâketten yararlanmayı denemişlerdi; Selanik'ten hareket eden Manuel'in savaş sırasında ölmüş olan Jean Uglješa'nın topraklarını işgal ettiği ve onun başkenti Serez'e girdiği biliniyor⁹. Bununla birlikte, geç tarihli bir fermanında Türk fetihlerinden bahsederken, İmparatorluğu'nu yıkıma sürükleyen bütün felâketlerin başına, Meriç'teki acı olayı getiren de bizzat İmparator II. Manuel'in kendisinden başkası da değildir. Bizans yönetimi, "hepsinin aynı anda yutulmaması için"¹⁰ [Athos'taki] manastırların mal varlıklarının yarısına el koymak ve onları *pronoia* olarak dağıtmak zorunda kalmıştı. Athos manastırlarına verdiği 1408 tarihli *prostagmasında* "bu olay" diyor İmparator, "Sırp despotu merhum Uglješa'nın ölümünden hemen sonra korkunç ve kalıcı Türk işgalini takiben gerçekleşti". Dindar Bizans iktidarına manastırların topraklarına el koydurtan ve 1371 bozgununu takiben başlamış olan "yıkıcı ve kalıcı bu Türk işgali", onu muzaffer Sultan'a boyun eğmeye de götürmüş ve itaatini ilân etmek zorunda bırakmıştı.

Bilindiği gibi efendisine karşı vasalın görevleri; askerî hizmette bulunma ve haraç ödeme şeklinde tezâhür etmektedir. Bu iki yükümlülüğün Bizans imparatorunu Türk hükümdarına bağladığını, Meriç bozgununu izleyen dönemin hemen başında gördük. Bu yükümlülüklerin büyüklüğü ve niteliğiyle ilgili ilginç veriler, İmparator V. İoannes ve oğlu IV. Andronikos arasındaki iç mücadeleler devri hakkında bilgi veren kaynaklarda bulunuyor. Bizans tarihçileri 1379 yılında IV. Andronikos tarafından tahttan indirilen V.

⁷ Ö. Stođanoviç, Stari srpski zapisi i natpisi III(1905), 43.

⁸ İsaia'nın hikayesi Despot Uglješa'nın seferine Bizanslı unsurların katılmalarından bahsediyor. Bu duruma, M. Laskaris "Actes Serbes de Vatopedi", *Bizantinoslavica*, c. 6, (1935), 169, nr. 16'da işaret etmiştir. Fakat bu katılanlar hiç şüphesiz Bizans askerleri olmayıp Uglješa'nın prensliğinde yaşayan Bizans tebaasıdır.

⁹ Bakınız P. Lemerle, *Philippe et la Macedoine orientale*, Paris 1945, 233 vd.

¹⁰ V. Mowin, Akta iz svetogorskix arhiva, Spomenik 91(1939), 165.

İoannes ve II. Manuel'in, ancak II. Manuel'in, Sultan'a uygun görülen vergiyi her yıl bizzat götürmek ve istediği zaman yardımcı kuvvetlerle O'na eşlik etmeyi vaat etmesinden sonra, yeniden iktidarı ele geçirmeyi başardıklarını bize anlatıyorlar. Khalkokondiles bize haracın miktarını da veriyor: 30,000; Sphrantzes ise asker sayısını bildiriyor; süvari ve piyade 12,000 kişi¹¹. Yavaş yavaş Türkler'in gücü artarken, Bizans'ın bağımlılığı da git gide daha ağırlaşıyordu. 1377 yılının sonlarına doğru yazdığı bir mektupta Demetrios Kydones: "Onlar emrediyorlar ve biz her şeye boyun eğmek zorundayız", "bizim köleliğimiz ve onların gücü işte ne derecede" demektedir¹². İç çatışmalar bağımlılığı arttırmaktadır. Kydones'in deyiimiyle "gölge haline gelmiş olan iktidar için" mücadele, "her ikisini de Barbar'a hizmet etmek zorunda bırakıyor"¹³. Tâbi emirlerinin isyanlarına karşı Sultan'a askerî yardım sunmaya başlamış olan Bizans imparatorları, Sultan'ın Anadolu'daki Bizans şehirlerine karşı düzenlendiği seferlerine de katılmak zorunda kalmışlardır. İşte böylece, II. Manuel ve VII. İoannes -bu iki rakibin mücadelesi "*Barbarın işine yaramıştı*"- 1390 yılında Anadolu'daki son Bizans şehri olan Philadelphia [Alaşehir]'nin fethi için Sultan Bayezid'e yardım etmek mecburiyetinde kaldılar¹⁴.

Bahsedilen hüzünlü olay iyi bilinmektedir. Aynı şekilde Bizanslı ve Slav vasalların hem Sultan Murad'ın hem de Bayezid'in diğer seferlerine de katıldıklarını yeterince biliyoruz. Bu konu hakkında Bizans tarihlerinde, Venedik arşiv vesikalarında¹⁵ ve uzun süre bilginlerin merakını çekmiş olan Manuel'in bizzat kendi mektuplarında¹⁶ bilgiler bulunmaktadır¹⁷. Bunun

¹¹ Chalcoconayles I, 57, 13 ve 58, 1; Phrantzes, 60, 21.

¹² D. Cydones, *Correspondance*, ed. Camelli, nr. 25, 20 ve 22.

¹³ *a. g. e.*, nr. 5, 51. Camelli bu mektubun 1353 yılına ait olduğunu savunmuştur, gerçekte ise mektup 1391 yılına aittir. Bakınız Charanis, *a.g.m.*, 308.

¹⁴ Chalcocondyles I, 58, 9. Bakınız P Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul 1934, 78 vd.; Charanis, *a.g.m.*, 304 vd.

¹⁵ M. Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des Türkischen Reiches nach venezianischen Quellen*, Leipzig-Berlin 1923, 74 vd. Ayrıca bakınız Charanis, *a.g.m.*, 24 vd.

¹⁶ E. Legrand, *Lettres de l'empereur Manuel Paleologue*, Paris 1893, özellikle 24. sayfa.

¹⁷ Bu bilgiler dönemin çağdaşı İoannes Khortasmenos'un bir nutkuyla da tamamlanmaktadır. H. Hunger, Viyana Milli Kütüphanesindeki bir yazma eserin (Suppl. Gr. 75, f. 263r 269r) içinde bu nutku bulmuştur. Hunger, *Byzantinische*

üzerinde fazla ısrarlı olmayacağım. Fakat Türk İmparatorluğu'na Bizans'ın ödemiş olduğu vergi meselesi hiçbir zaman iyi bir şekilde incelenmedi. Benim asıl gâyem, önemli ama fazla çekici olmayan bu mesele üzerine biraz ışık tutmaktır.

Khalkokondiles'e göre Bizans iktidarının Sultan'a yıllık 30,000 altın ödemeyi taahhüt etmiş olduğunu görmüştük. Her ne kadar Bizans parası eski değerinden çok şey kaybetmişse de, hiç şüphesiz bu haraç, Marmara kıyılarındaki birkaç şehir ile Selanik çevresi ve başkentten ibâret olan çökmekteki İmparatorluk için çok ağır bir yükümlülük oluşturuyordu¹⁸. Daha 1377 yılında Demetrios Kydones "*Türklerin kolaylıkla hesaplanamayacak meblağlarda paralar*" ödettiklerini yazıyordu¹⁹. 1391'de durumun daha da ağırlaşması ve Selanik bölgesinin kaybedilmesi üzerine Demetrios, "*Şehrin yaşadığı felâketlerin doğrudan sorumlusu olan Barbarlar, dışarıdaki her şeyi işgal ettiler ve ona öylesine ağır vergiler kabul ettirdiler ki, bütçe gelirlerinin tamamı onu ödemeye yetmeyecekti; işte bundan dolayı, düşmanlarımızın tatmin olmayan isteklerini bir nebze olsun giderebilmek için fakirlere bile nakden ödenmesi şartıyla vergi koymak zorunda kaldı*" diyecekti²⁰.

Ünlü hatibin verdiği bu bilgiler hiç şüphesiz dikkate almaya değer niteliktedir. Bununla birlikte Kydones ve Khalkokondiles'in genel bir ifadeyle *phoros* [vergi] olarak adlandırdıkları bu haracın niteliği üzerine daha açık bilgiler arayacak olursak ve eğer Bizans yönetiminin istenilen ödemeleri nasıl gerçekleştirdiğini öğrenmek istersek, elbette ki ne retorik yazılara ne de tarihçilerin hikâyelerine başvurmalıyız. Bakmamız gereken kaynaklar vesikalar olmalıdır. Bu konuda Bizans belgeleri hiç incelenmemiştir. Ayrıca bu belge-

Geisteswelt von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinopels, Baden-Baden 1958, 282, 286, bu muhteşem nutkun ana bölümünün Almanca tercümesini yayınlamıştır. Ankara Savaşı öncesinde, İmparatorluğun yaşadığı buhranlardan bahseden İoannes Khortasmenos o dönemde -ki bu zamanı kendi deyimiyile "korkunç kölelik" olarak adlandırır- çok dindar İmparator'un Türkler tarafından dünyanın dört bir tarafına sürüklendiğini ve hâlâ onlara boyun eğmemiş olan şehirleri İmparator'un yardımıyla fethettiklerini okuyucularına hatırlatıyor.

18 Mora'nın kendine has bir durumu vardı ve anlaşıldığına göre 1387/8'den beri kendi özel vergisini ödüyordu. Bakınız R. Loenertz, "Pour l'histoire du Peloponnes au XIVe siecle", *Etude Byzantines*, 1(1943), 166 vd.

19 Cydones, *a.g.e.*, nr. 25, 18.

20 *a.g.e.*, nr. 5, 40. Aynı şekilde İoannes Khortasmenos fakirleşmiş Bizanslı halkın imkânlarını aşan miktarda Türkler'e ödemeler yapmak zorunda kalmalarından şikâyet ediyor. Bakınız Hunger, *a.g.e.*, 285.

ler, Ankara Savaşı sonrasına yani Türk İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki döneme ait olmalarına rağmen, çok değerli bilgiler sunmaktadırlar.

1402'de Bayezid'in Ankara Savaşı'nda uğradığı yenilgi ve savaşı takiben tutsak alınan Sultan'ın oğulları arasında çıkan iç savaş sonrasında, Doğu'da meydana gelen köklü değişimleri biliyoruz. Edirne'yi merkez ediniş olan Süleyman, Bizans ile ittifak arayışlarına girişmiş ve 1403 yılında bir anlaşma imzalamıştır²¹. O aynı şekilde Venedik, Cenova ve Rodos ile de anlaşmalar yapmıştı. Süleyman, dön büyük Sultan Bayezid'in sefil bir vasalı olan Bizans imparatorunu ziyarete gitmiş ve ona baba diyé hitab ederek büyük saygı göstermişti. Haraç ödenmesi durdurulmuştu. Bayezid zamanında başkentten ibâret olan Bizans, Marmara ve Karadeniz kıyılarında kaybedilen şehirleri ve özellikle Selanik ve çevresini geri almıştı²².

Bizans İmparatorluğu'nun kayıplarını yeniden elde ettiği bu anlaşmanın yarattığı yeni durum, II. Manuel'in Demetrios Bouliotes'e yazdığı talimatta en iyi ve en otantik bir şekilde belgelenir. Vatopedi arşivinde bulunan bu dikkat çekici belge, 1918 de Gregorios Palamas dergisinde Arkadios Vatopaidinos tarafından yayınlanmıştır²³. Kırk yıldan beri varlığı bilinen bu belge doğrusu yeterince tanınmamaktadır. Dölger, *Byzantinische Zeitschrift* bibliyografyasında bir notla bu belgeye işaret etmişti²⁴: Bildiğim kadarıyla ondan başka bu belgenin taşıdığı istisnâî değeri fark eden başka kimse yoktur.

Söz konusu olan belge 29 Eylül 1404 tarihli olup, yani Athos Dağı ve Selanik'te Bizans otoritesinin yeniden kurulduğu tarihten kısa bir süre sonra yazılmıştır. Bu belgede İmparator Manuel, Athos Manastırlarının *δεφενσωρ* ve *επιμελητης* niteliklerini koruma göreviyle Athos Dağı'na gönderdiği

21 Heyd'in düşüncesine göre, bu anlaşma 1403 yılı içinde akdedilmiştir. Heyd, *Histoire du commerce*, II, 1923, 268. Bu tarih biraz sonra üzerinde duracağımız II. Manuel'in bir buyruğu ile de doğrulanmaktadır. 29 Eylül 1404 tarihli bu belge, daha bir yıl öncesinde Selanik bölgesinin Bizans hakimiyetinde bulunduğunu gösteriyor.

22 Biraz önce bahsettiğimiz nutkunda İoannes Khortasmenoş, Aziz Meryem'in İstanbul'a şimdiye kadar hiç bahsetmediği en büyük mucizesi olarak nitelendirip övdüğü beklenilmeyen değişiklik işte bu olaydır. "Umut edecek hiçbir şeyleri olmayan bahtsızlar ve zayıflar için mücadele etti ve onları kurtarmakla kalmayıp, Bayezid'in oğullarını çok dindar imparatorun ayaklarına kapandırdı. Bizans şehirlerinin çoğu özgürlüklerini yeniden kazandılar ve bunlar arasında en meşhuru da Selanik şehri idi". Bakınız, Hunger, a.g.e., 284.

23 Arkadios Vatopaidinos, *Gregorios Palamas*, c. 2 (1918), 449-452.

24 F. Dölger, *B. Z.*, c. 29(1929/30), 102 vd.

Demetrios Boulites'e talimatlar veriyor. Bu talimatta bir çok defa Emir oğlundan yani Süleyman'dan söz ediyor ve onunla imzalamış olduğu anlaşmaya atıf yapıyor. Selanik bölgesini İmparator oğluna bıraktığını söylüyor. Burada söz konusu olan, kesinlikle yeğeni ve saltanat ortağı ve diğer belgelerde imparatorun oğlu olarak adlandırılan VII. İoannes Palaiologos'dur²⁵.

Selanik'in VII. İoannes'e bırakılması, iki imparatorun yaptıkları ve yeminle teyit ettikleri bir anlaşmada da doğrulanmaktadır. Manuel bu anlaşmada Süleyman'la yaptığı gibi, O'nu *ορκομοτικον* olarak adlandırıyor. İşte burada çok önemli ve değerli bir ayrıntı bulunmaktadır. Bununla birlikte bu değerli belgeyle alâkalı ilginç bilgilerin tamamından bahsedemiyoruz. Şimdilik bizi ilgilendiren ve İmparator Manuel'in her şeyden önce üzerinde ısrarla talimat verdiği temel nokta haraç konusuyla yetinmemiz gerekiyor.

İki imparator arasında Selanik konusunda imzalanmış olan anlaşma doğal olarak Athos Dağını da içeriyordu. Buna göre Selanik ve çevresinin Türklerce fethinden önce, Athos manastırlarına ait olan mülkleri, bu manastırlar tekrar almak zorundaydılar. Buna rağmen eski statükonun tam olarak yeniden diriltilmesi söz konusu değildi. Bu manastırlar Türk hakimiyetindeyken haraç ödemişlerdi ve bu zorunluluk Türk egemenliğinin sona ermesiyle birlikte tamamen ortadan kalkmamıştı. Bizans yönetimi bir bakıma Osmanlı otoritesinin yerine geçmişti. İmparator Manuel, o zamana kadar ödemek zorunda kaldıkları haracın üçte ikisini keşişlere bağışladığını bildiriyor. Fakat haracın kalan üçte birlik bölümünü manastırlar bundan böyle Bizans yönetimine ödemeye devam edeceklerdi. İki imparator arasında imzalanan anlaşmada, Selanik bölgesinde bu üçte birlik payın VII. İoannes'e ödenmesi şartı getirilmişti.

Selanik bölgesi dışında ise, Manuel'in bize açıkladığı gibi, bu üçte birlik kısım bizzat imparatora yani kendisine ödenecekti. Ve işte yine ilginç bir nokta; "merhum Emir Bayezid Bey'in zamanında" toplanmış olan haracın miktarını belirlemeye yarayacak olan ip uçları. Bouliotes haraçtan manastırların alacağı üçte ikilik payı ve yönetimin alacağı üçte birlik payı iyi bir şekilde

²⁵ F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, nr. 23, 1. VII. İoannes hakkında bakınız F. Dölger, "Johannes VII, Kaiser der Rhomaer 1390-1408", *B. Z.*, 31(1931), 21 vd., St. Binon, *Les Origines legendaire et l'histoire de Xeropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942, 19 vd., G. Kolias, "H antarsia Iwannou Z enantion Iwannou E Palaiologou" *Ellhnika*, 12 (1951), 34 vd.

gözetmek zorundaydı. İmparator özellikle bu kural üzerinde ısrar ediyor. Bir önceki sene, manastır temsilcilerinin yokluğu nedeniyle, bu kurala yeterince dikkat edilmemişti. Bu da Bizans maliyesinin zarar görmesine sebebiyet vermişti. Bouliotes bu zararı gidermekle görevlendirilmişti. Bu kural sadece haraç için değil, ayrıca bir zamanlar manastırların Türkler'e ödedikleri diğer bütün vergiler içinde geçerli olacaktı²⁶. Bouliotes'in selefi Tarchaniotes çok hoş görülü davranmış ve bu yüzden manastırlardan alınan vergilerde büyük açıklar oluşmuştu.

Haraç Ankara savaşı öncesinde, Bizanslı halkın Türkler'e ödediği tek vergi değildi. Fakat her şeye rağmen o dönemin en önemli vergisiydi. Yalnızca manastırlara ait topraklar üzerinden alınan ve artık Bizans yönetimine ödenen bu üçte birlik haracı toplamak için, İmparator, sadece "haraç işiyle" ilgilenecek olan İoannes Grammatikos adlı yardımcı memuru, Bouliotes'in yanına göndermişti. Bu görevlilerin masrafları ayrıca manastırların sorumluluğuna verilmişti. Keşişler, Bouliotes'in bizzat kendisine, yılda 500 *hyperpres* ödemek zorundaydılar. Bu parayı da Strymon bölgesindeki kendi mülklerinden elde edecekleri ve imparatorun onlara bıraktığı üçte ikilik haraç gelirlerinden karşılayacaklardı. Burada belirtmek gerekiyor, Manuel'in temsilcisi olan Bouliotes'in maaşı VII. İoannes'e bırakılan Selanik bölgesindeki manastır mülklerinin gelirlerinden değil, Ankara Savaşı'ndan sonra, aynı şekilde Bizans İmparatorluğu'na bırakılan Strymon bölgesindeki *methoques* topraklarının gelirlerinden ödenecekti. Bahsettiğimiz haracı toplamakla görevli olan İoannes Grammatikos 200 ve Bouliotes'in oğlu ve yeğeni de, haneler üzerine konulmuş vergi gelirleri üzerinden, yılda kişi başına 100'er *hyperpres* alacaklardı. Eğer bu gelirler onlar için yeterli olmazsa, geri kalan da haraç cirosundan aktarılacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalı Arnavut ve Slav ülkelerindeki Türk haracının ödenmesinden bahseden belgelere de bir göz atalım. Bu belgeler kesin ve istisnasız bir şekilde ödenmesi öngörülen söz konusu Türk vergisini doğruluyorlar. Adı geçen vesikalarda, eğer bir mülk sahibine mali açıdan dokunulmazlık bahşetmişlerse, Türk vergisinin bu muafiyete dahil olmadığını söylemeyi ihmal etmiyorlar. Nitekim Sırp Prensi Georges Brankoviç'e ait

²⁶ İmparator haraç niteliğinde olmasından dolayı Bizans askerî vergisi *jossatiakon* içinde aynen üçte birin ödenmesini düşünmüş ama sonra rahiplerin ricaları üzerine vazgeçerek onlar bu vergiden muaf tutulmuşlardır.

1410 ve 1419 tarihli iki belge, Athos'daki St. Paul Manastırına verilen mülkleri "Çarın Telosu" ve "Türk vergisi"²⁷ dışında bütün vergilerden muaf kılmıştı. Aynı şekilde Büyük Arnavut İvan Kastriote, Chilandar'a verdiği köyleri "Çarın haracı"²⁸ dışındaki bütün vergilerden muaf tutuyordu. Öyle anlaşılıyor ki ülkenin yerel hükümdarı, kendisine ödeme yapmakla yükümlü olan vergi mükelleflerini affedebilirdi. Fakat vergi mükelleflerinin Türkler'e yapacakları ödemeleri, onların yerine bizzat kendisi ödeme yapmayı yüklenmediği sürece affedemezdi. İşte 21 Kasım 1392 tarihinde Chilandar'a verdiği ve bizim için çok özel bir değeri olan belgeyle Prens Vuk Brankoviç'in yaptığı da budur. Kosova Savaşı'nda Prens Lazar'ın müttefiki olan ve geç tarihli bir destan tarafından haksızca ihanetle suçlanan Vuk Brankoviç Kosova'dan sonra bile direnişe devam etmişti. Üsküp'ün düşmesinden sonra (6 Ocak 1392) boyun eğmeye zorlanan Vuk Brankoviç, buyruğunda da belirttiği gibi Çar Bayezid ile anlaşma imzalamıştı. İstenilen haracı ödeyebilmek için, hakimiyetindeki bütün toprakların tahririni yaptırmış ve herkesin ödeyeceği haracı belirlemişti. Böylece toprakları üzerinde bulunan Chilandar keşişleri yıllık 200 ons ödeme yapmak zorunda kalıyorlardı. Fakat Chilandar rahiplerinin yalvarıp yakarmaları üzerine, Prens, onları bu yükümlülüklerinden affederek "Türlere vergi ödediği sürece ve yaşamının sonuna dek" onların Türkler'e vermesi öngörülen haracı "bizzat kendisi" ödemeyi yüklenmişti²⁹. Bizim için önemsiz sayılamayacak bir diğer belge de, 9 Şubat 1410 tarihli Venedik'in İşkodra'daki kontuna yazmış olduğu resmî yazısıdır. Venedikliler'in verdikleri bilgilere göre; XIV. yüzyılın sonlarında ve XV. yüzyılın başlarında Zeta ülkesinde hüküm süren Georges Stracimiroviç ve oğlu III. Balşa, Türk vergisini ödeyebilmek için tebaalarına, hane başına bir duka (de uno ducato proigne) vergi koymuşlardı. Bu bölgeler için Türkler'e haraç ödemeye devam eden Venedik yönetimi, Arnavutlar'ın bu sistemi beğenmiş ve toplanan miktarı tamamlamak için mükelleflerin imkanlarına göre yarım, bir veya bir buçuk duka ek vergi koyarak sadece bir düzeltme yapmıştı³⁰.

Türkler tarafından emredilen ödemeleri yapmak için, Slav ve Arnavutlar'ın ülkelerinde, bütün mükelleflerin üzerine konulan özel bir vergi

27 Ст. Новаковић, Законцк сноте 529 ег 531.

28 A.g.e., 467.

29 A.g.e., 459.

30 S. Ljudić, Listine VI, s. 56. Вакınız ґИ. Божих Доходак царски, Посебна изд. Спске гкад. наука 254 (1956), 54 vd; 60 vd.

toplaniyordu. Bu vergi bazen haraç, bazen basit bir şekilde Türk vergisi veya Çar haracı ve hatta Çar Telosu olarak adlandırılıyordu. Aynı sistem hiç şüphesiz Bizans'ta da uygulanmıştı ve Çirmen Savaşı'ndan sonra Bizans ülkesinde Osmanlı hakimiyeti kurulur kurulmaz, Athos manastırları da Türk vergisini ödemeye başlamışlardı. II. Manuel'in 1404 tarihli talimatının da bize gösterdiği gibi, 1386'ya doğru, doğrudan Osmanlı hakimiyetine girmiş olan Athos manastırları, Türk makamlarına haraç ödüyorlardı. Fakat bu dokümanın analizi bize farklı bir şeyi de öğretiyor: Ankara Savaşı'ndan sonra Bizans'ın vasallığı sona ermiş ve Türklere yapılan ödemelerin durdurulmuş olmasına rağmen, Bizans manastırları tıpkı diğer mülk sahipleri gibi, bu ödemelerden kısmen kurtulabilmişlerdi. Bayezid'in saltanatında Türklere ödedikleri miktarın üçte birini artık Bizans maliyesine ödüyorlardı. Türk haracının yerini Bizans haracı almıştı. İsmine varıncaya kadar korunan bu Türk vergisini bundan böyle, kısmen de olsa kendi hesabına Bizans yönetimi topluyordu³¹.

Bu ilginç olay daha önce değindiğimiz, II. Manuel'in Athos manastırlarına hitaben yazdığı, 1408 tarihli prostagmasında açıklanıyor. Bu fermenda İmparator, Büyük Emir (Süleyman)'in eski manastır mülklerini, kendi şahsına ait olmak üzere bağış olarak iade ettiğini söylüyor. Söz konusu olan bu mülkler elbette ki 1403 anlaşması gereğince iade edilen bölgelerde bulunanlardı. Bu mülklerin haraç gelirlerinin üçte ikisini İmparator manastırlara geri vermişti. Buna karşılık onlar kendi gelirlerinin sadece üçte birinden vazgeçmişlerdi. Görüldüğü gibi, D. Bouliotes'e gönderdiği talimatında İmparator Manuel özellikle bu paylaşım üzerinde ısrar etmektedir. Bu paylaşım prensibine uygun olarak, bazı manastır mülkleri ve onların gelirlerinin toplamının üçte biri oranında alınan vergilerden, belgeler bize bazen "*imparatorluk geliri*" olarak bahsediyorlar.

Diğer taraftan bahsedilen paylaşımı belirginleştiren ve ayrıntılı bir tasvirini sunan bir belgeye de sahibiz. Editörü W. Regel'in 1420 veya 1405'in Aralık ayına tarihlediği³², Vatopedi arşivinden çıkarılan söz konusu vesika, Büyük Chartulair Laskaris Metokhites'in bir *sigilion de l'apographeus*'udur³³. Belgenin 1405 senesine ait olduğu tartışılmaz. İmparator Manuel'in emrine gereğince, Laskaris Methokites Vatopedi Manastırı'na, Stylation veya

³¹ Mosin, *a.g.e.*, 166.

³² W.Regel, *Χρυσοβουλλα και γραμματα της..... μονης του Βατοπεδιου*, St. Petersburg 1898, 35-38.

³³ *A.g.e.*, 27-29

St. Manamas [adını taşıyan] köyü vermişti. Söz konusu edilen köy daha önceleri Büyük Logothete Theodoros Methokhites'in oğlu Büyük Domestikos Alexis Laskaris Methokhites tarafından manastıra bağışlanmıştı. Fakat Laskaris Methokhites köyün "*topraklarını ve adamlarını 1/3'i eksik*" olarak manastıra iade etmişti. Yani hem köyün topraklarının hem de köyde yerleştirilmiş olan pareklerin üçte ikisi manastıra verilmişti. Manastıra tahsis edilen bu üçte ikilik pay pareklerin listesine göre, 12 evli köylü, 1 zeugarates*, 4 boıdates** ve 7 yerliden müteşekkildiler. Sonuç olarak Laskaris Methokhites bırakılan toprakların ayrıntılı bir *periorismusunun* verdikten sonra, paylaşımı nasıl yaptığını açıklıyor: Önce toprağın bütününi iki parsel bölüdü, sonra bu iki parselin her birini eşit üç parçaya ayırdı ve bu ana iki parselden dört parçayı manastıra verdi. Manastır, bu toprak parçalarından ve ücretli köylülerden başka, köyde bulunan iki tuzlayı da almıştı. Üçüncü tuzla ve toprakların üçte biri ile sakinlerinin üçte biri devletin mülkiyetinde kalmıştı.

Her ne kadar İmparatorluk iradesi böyle bir uygulamayı istiyorsa da, toprak sahibi [eski] mülkünün tamamına yeniden sahip olabiliyordu. II. Manuel'in 1409 tarihli prostagmasıyla -bu berat papazların talebi üzerine 1415'de yenilenmiştir- Dochiariou Manastırı'na, Büyük Domestik Paleologina'dan satın aldığı ve kargaşa döneminde kaybettiği Amariana köyünün tamamı iade edilmişti. Yine de bu iade son derece ilginç bir çekinceyi de taşıyor: "*Bu demektir ki*" diyor imparatorluk beratı, "*iadede söz konusu olan papazların Türkler'e verdiği ve haraç olarak adlandırılan vergi kesinlikle değildir, fakat iade edilen, parek-mülk sahibinin Türk hakimiyetinden önceki varlıklarıdır*"³⁴. Başka bir deyişle, eski köyündeki mülkünü geri almış olan Dochiariou Manastırı, diğer mülkleri için olduğu gibi, bu mülkü için de Bizans yönetimine haraç ödemek zorundaydı.

Bir zamanlar son derece zengin olan Bizans manastırlarının durumları, bu dönemde o kadar da imrenilecek nitelikte değildi. XIV. yüzyılın 70'li yıllarında³⁵ *pronoia* sahipleri lehine topraklarının yarısını kaybetmiş olan manastırlar, Türk fethini takiben daha da büyük kayıplara uğramışlardı. 1402'de

* Bir veya birkaç çift öküzle sürülebilecek kadar toprak işletip bunun için vergi ödeyenler.

** Toprakları *Zeugarates*'in yarısı kadar olan vergi mükellefleri.

34 *Χρυσοβουλλοι λογοι της μονης του Δοχειαριου*, E.E.B.Σ., c. 4 (1927), 307.

35- Bakınız Ostrogorskij, *a g.e.*, 161.

Türkler'in mağlubiyeti onları kısmen rahatlatmıştı. Bizans hakimiyetinin yeniden kurulduğu bölgelerde, manastırlar eski mülklerinin sadece bir bölümüne yeniden sahip olabilmişler, mülklerinin veya en azından gelirlerinin üçte birine ise Bizans iktidarı el koymuştu.

Köylülere gelince; Türk haracının ortadan kalkmasından sonra bile onlar için hiçbir şey değişmemişti. Türkler zamanında olduğu gibi haraç ödemeye devam ediyorlardı. Yalnız bir farkla; artık Türkler'e ödeme yapılmıyordu, üçte bir oranında kendi öz yöneticilerine ve üçte iki oranında da senyörlerine ödeme yapıyorlardı.

1415'de hâla yürürlükte olan Dochiariou Manastırı'nın aldığı fermanın ve II. Manuel'in 1404 tarihinde Bouliotes'e gönderdiği talimatın da bize tanıttığı bu uygulama, iade edilen bölgelerde Bizans yönetimi hüküm sürdüğü müddetçe devam etti³⁶. İmparatorluk yönetimi vasallıktan kurtulduktan sonra toprakları üzerinde bir şekilde bağımsızlığa sahip olmuştu. Çirmen Savaşı'ndan sonra kaybedilen ve Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden elde edilen bu bağımsızlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı Fetret döneminde ve I. Mehmet (1413-1421)'in saltanatı sırasında tartışılmaz görünüyor. Süleyman gibi I. Mehmet de İmparator Manuel'in oğlu olarak adlandırılıyordu³⁷ ve hatta 1415 senesinde Midilli'de tutuklu bulunan âsi kardeşi Mustafa'nın muhafazası için, Bizans'a bir miktar ödeme yapma taahhüdünde bulunmuştu³⁸.

Bizim amacımız bu dönemdeki Türk-Bizans ilişkilerinin tarihi seyrini izlemek değildir. Fakat bilindiği gibi, II. Murad'ın cülusu ve 1422'de İstanbul'u kuşatması bu devirde bir dönüm noktası olmuştur. Öyle görünüyor ki bu dönüm noktasını tam olarak 22 Şubat 1424'de yapılan anlaşma oluşturmaktadır. Bu anlaşmayla Bizans yönetimi toprak tavizleri hariç, yıllık 300,000 akçe vergi ödemeyi kabul etti³⁹. Bizans, Ankara Savaşı'ndan sonra bir müddet için kurtulduğu vasal devlet statüsüne yeniden tâbi olmuştu ve artık bu statüden yıkılışına kadar kurtulamayacaktı.

³⁶ 1419 ve 1420 tarihli iki belge, Lemerle'in, *a. g. e.*, s. 240'da çok güzel bir şekilde dile getirdiği gibi "İmparatorluğun en güzel günleri" olarak onu gösteriyorlar. Laskaris Methokhites'in belgeleri (Regel no 11 ve 12) burada söz konusu edilmiyorlar. Zira bu belgeler 1420 ve 1421 dönemine ait olmayıp 1405 ve 1406 yıllarına aittirler.

³⁷ Doukas, 119, 15; ayrıca bakınız 118, 22.

³⁸ N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* I, Gotha 1908, 374.

³⁹ Doukas, 196, 3. Ayrıca bakınız Jorga, *Notes et extraits* I, Paris 1899, 360, n. I.